باجی جیانووسین: ئەزموونی سەباح ڕەنجدەر ... د.ئەحمەدی مەلا

شیعر لای سەباح رەنجدەر لە شیکلی جیهانێکدایە، کە نە سەرەتای دیارە نە کۆتایی، بەڵکو لە پەڵەی جوانیی، لە دەنگی نامۆ، لە بزاوتێک، لە ئاماژەیەک، لە ساتمەیەک، لە بیرەوەرییەک پێکهاتووە؛ لە کۆتاییدا، هەموو شتێک لای شاعیر دەبێتە ماددە و مایەی شیعر. رەنگە باس لەسەرەتایەك بکات، بەڵام سەرەتایەکی زەمەنی نییە، بەڵکو لە ئێستایەک پێکدێت، کە زەحمەتیشە دەستی بەسەردا بگرین. لە زمانی ئینجیلەوە ئەوە فێردەبین کە (لە سەرەتادا وشە هەبوو)، ئەگەر (وشە) مەبەست لە کردەی خەلق بێت، ئەوە بە (کردار)یش دەکرێت لێکبدرێتەوە, بەڵام لە ژێر زمانی شاعیر ئەوە دەخوێنینەوە کە (لە سەرەتادا تەنیا جوانیی هەبوو). جوانیی لای ڕۆمانسییەکان دونیایەکی خەیاڵییە، دونیایەکی دوورەدەستە, بەڵکو لە زۆرباریشدا، ئاوێتەی مەرگیش دەبێت. هەر ئەو جوانییەیە، دواتر رامبۆ بە (تاڵ) دەیچوێنێت.

لۆژیکی شیعر، لە سەر نالۆژیک بەندە، جیهانیئەم شاعیرە وەکو نارنجۆکێک هەپروون بە هەپروون بووە، هیچی بەسەر یەکەوە نەماوە، پارچەکانی جارێکی دی مەحاڵە پێکەوە گرێ بدرێنەوە، بەڵام هەر پارچەیەک خۆی لە خۆیدا پێکهاتەیەکی شیعرییە. ئەم جیهانە ئینسان تووشی گێژبوون دەکات، ئەو گێژبوونەی کە رامبۆ دەیویست دەستی بەسەردا بگرێت. ئایا ئەم کردەیە بە شیعر ئەنجام دەدرێت، ئایا شاعیر دەتوانێت ئەم جیهانە لەیەکترازاوە، لە یەکداماڵاوە جارێکی دی بداتەوە دەم یەک و وەک سەنعەتکارێک، هەوڵی ئەوە بدات برین و شوێنەواری ئەو ئازارانە بسڕێتەوە؟

شیعر دەستی لەسەر شانم دانا
گوتی لە دوورەوە هاتووم و نەزرم لە خۆم گرتووە
نیشانەی زیندووکردنەوە بناسم

شاعیر زۆر خولیای جیهانی خۆیەتی، هەست ناکات کە کات تێدەپەڕێت، هەست ناکات کە دەرەوە کاریگەریی بە سەر ئەزموونی ئەوەوە هەیە‌، بە پێچەوانەوە رەنگە بیەوێت، جیهانە شیعرییەکەی خۆی ببێتە مەرجەع، نەک ئەزموون، بۆیە هەست بە گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی لە دەقە سەرەتاییەکانی و دەقە تازە نووسراوەکانی ناکەین. جیهانی

شیعریی ئەو بە بێ کەلێن دروست بووە؛ رەنگە بواریشمان نەداتێ هەناسەی تێدا بدەین. وەکو ئەوەی ئینسان لە دوا ساتەکانی خۆیدا بژێت و ئەوەی دەمینێتەوە تەنیا هەر شیعر بێت. بەرجەستەکردنی ئەو جیهانە بە بێ خاڵ، بە بێ وێرگوڵ، بە بێ مەسافەی نێوان وێنەکان، بە بێ سپێتی، بە بێ پەنجەرە و دەرگا. جیهانێکی سیخناخە بە خودی خۆی. دەق جێگای واقیع دەگرێتەوە.

وەك یەكەم ڕۆژی چوونە قوتابخانە لافاو لەو جێگەیە نیشتەوە خوداناس بە دەستنوێژ گرتن دەچنە سەری ئەو شەقامانەی هاتوچۆیان لێ بەستراوە ڕێکخراوی جانەوەران بە دەستی بەدەکانیان ڕووناکیان لە بن دروشمەکانیان درێژن کرد

ئەم جیهانە سوریالیئامێزە، لەهەمان کاتیشدا لێکاڵییشە، بە تێرم و موفرەدەی دەشتی دزەیی ئاوس دەبێت، بە ئاماژەیەکیش بۆ فەزای دەشتی هەولێر کۆتایی دێت؛ پانتاییەکی خاوە، دووبارەبوونەوەی خودی خۆیەتی، کەمێک هەست بە رەتابەت دەکرێت، بەرجەستەکان لە نێو دژایەتی و بە دژایەتی خۆیان دەژین. هیچ شتێک لە کۆتاییدا، پەیوەندی بە هیچ شتێکەوە نەماوە. هەموو (پنت)ێک سەربەخۆییەکی تەواوی هەیە؛ بۆ خودی خۆی واقیعێکە. شاعیر کەس ئاشت ناکاتەوە، بانگەشەی کەس ناکات، قسە لە گەڵ کەس ناکات، نایەوێت دەمی ئاراستەی هیچ کەسێک بکات. ئینسان لە دەقی سەباح ڕەنجدەردا، بە بێ هیچ ئاراستەیەکی دیاریکراو هەنگاو دەنێت.

لە ژووری زێوانی خۆم گۆڕەپانێکی گشتیم چێڕ و قۆڕێ باغ

بۆیە لای وی، بەرجەستەکان، ماددەکان، چ سروشتی بووبێتن، چ ماددی ڕووت، کەوتوونەتە هەرەکەت و گیانیان لەبەرە. زمان لە سەر هێڵی بەیانی ئاراستەکراو بەکار نەهاتووە، بەڵکو لە ئاماژە، هەندێ جار ئەو ئاماژەیە بۆ خودی خۆی گەڕاوەتەوە. ئەم جۆرە شیعرە لە نێو ئەدەبییاتی کوردیدا، رەنگە خوێنەری زۆری نەبێت، چونکە دەیان دەیەیە، شیعریان بەوە راهێناوە کە (سیاسی) بێت و حەماسیانە بێتە دەنگ، پەیامی هەڵوێستبازیی هەبێت، لە یاوەر و مورید و چەپڵە بگەڕێت؛ یان (ڕۆمانسی) بێت، خەتووکەی هەستە چەپکراوەکان و داپڵۆسراوەکان و مەحروومەکان بدات، ئەرکی کۆمەڵایەتی و سایکلۆژی ببینێت، تەنانەت هەندێ جار وەکو وێنەی (پۆرنۆ)ی لێ بێت، لە پێناو فێنککردنەوەی دەروونێکی گڕگرتوودا بەکارهاتبێت. سەباح ڕەنجدەر لەم دیدەوە دژە شیعر دەنووسێت.

ئەم دژە شیعرە دەمێکە لە نێو ئەدەبیاتی کوردیدا دەنووسرێت، نەیاری لە یاوەر زۆرترە. هەندێ جار تۆمەتی ئەوەی دەدرێتە پاڵ که لە پاشۆڵی رێتۆریکی تەقلیدی نەهاتۆتە خوارێ، بۆ پەردەی گوێی کوردان قورس و بەدفەساڵە، هەندێ جاریش گومانی ئەوەی لێدەکرێت کە دیمەنی دڵڕفێنی خەیاڵیی ناکێشێت و دەمێکیش بە لاترازاو لە سیاقی گشتیدا دەخوێدرێتەوە.

ئەم تۆمەتانە هەند راستن، ئەگەر نووسین وەکو تەقلیدێکی قوتابخانەیی سەیر بکرێت، نەک وەک ئافرێندراوێکی تاک. بۆیە دەبینین، ئەگەر لای شاعیر ئاماژەیەکیش بۆ جەستەی ژن کرابێت، ئەوە تەنیا هەر بەم جۆرە بە ژێر قەڵەمی شاعیردا تێپەڕیوە :

ئاو چاوی کوێر نەبوایە بەلەشی نەرمی کیژان وشك نەدەبووەوە

یان ئەگەر بێت و ئاماژەیەک بۆ شەڕی ناوخۆ و شەڕی براکوژییەکانی دوای راپەڕینیش کرابێت، ئەوە شتێکمان پێ دەڵێت، کە رەنگە تەنیا ئەو کەسانە درکی پێ بکەن کە لە نزیکەوە ئاگاداری بارودۆخەکە بوونە. بە شێوەیەک لە شێوەکان ئاماژە بۆ دوو لەقلەقەکەی سەر منارەی مزگەوتی خانەقا دەکات. ئەو دوو تەیرە وەکو لە ئەبەدییەتەوە هاتبێتن و لە سەر ئەو منارەیە نیشتبێتنەوە. لە تەیرێتی خۆیان کەوتبێتن و بووبێتنە رۆحی زیندووی شارەکە, بەڵام مەخابن ئەم رۆحە بە دەستی (نیشتیمانییەک) وەکو نارنجۆک هەپروون بە هەپروون دەبێت. شاعیر بە تەوزێکەوە باسی لێوە دەکات. هەولێری دێرین دەبێتە باڵندەی دێرین. کێ کۆنترە: پیرە‌ حاجی لەقلەق, یان شاری هەولێر؟ بێگومان لە کوشتنی باڵندەدا پەیامێکمان پێ وتراوە: (کوشتنی شار و ئینسان و شارستانییەتە). ئینسان بە تاقی تەنیا بە هیچ جۆرێک ئیمکانییەتی ژیانی نییە لەسەر ئەم خاکە بریندارە.

نیشتیمانییەك باڵندەی دێرینی هەولێری کوشت

هەروەها دەبێت ئاماژە بۆ خاڵێکی دیکە لە شیعری ئەم شاعیرەدا بکرێت، ئەویش زمانی سیحرە. شیعر و سیحر دوو دەستەخوشکن، بەڵکو دوو جمکانەن. ئەوەی بە کردار ناکرێت، بە خەیاڵ ئەنجام دەدرێت. ئەم دوو جمکانەیە پێکەوە سەریان هەڵداوە و پێکەوەش هەڵدەکەن. دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە سەرهەڵدانی زمان لە پێناو سیحرکردن بووە. سیحرکردن لە گەردوون، لە شتە بینراوە و نەبینراوەکان. واتە: ئاشتکردنەوەی دونیا لە رێگای زمانەوە، هەڵبەتە شیعر نزیکترین زمانی ئاشتکردنەوەیە. شیعر شەڕێکە لە

پێناو ئاشتکردنەوەدا.
سەباح ڕەنجدەر شاعیری سرکە، ئەو وەکو ئەکرۆپاتانەی گەمە بە وشەکانی دەکات، لە پێناو سڕینەوەی ئەو نێوەندە، شاعیر گەمەیان پێدەکات کە واقیع لە زمان جودا دەکاتەوە، هەوڵدانێکە بۆ رووخاندنی ئەو پردانەی کە ئینسان لە زمان جودا دەکەنەوە. گەڕانەوە بۆ زمانی منداڵییی، بۆ ئەوەی منداڵ و زمان ببنەوە بە یەک جەستە. ئیتر شتێک نییە بە ناوی فیکرەوە و شتێکی دیکەش بە ناوی زمانەوە، بەڵکو جەستە دەبێتە زمان و زمانیش وەکو جەستە هەڵسوکەوت دەکات. هەروەکو لە سەرەوەش ئاماژەمان پێی کرد، شیعر لای شاعیر لەسەر لۆژیک بەند نییە، بەڵکو دژە لۆژیکیش ئیش دەکات، لێرەوە وڕێنە کردن پانتاییەکی مەزن لە دەقی ئەم شاعیرە داگیر دەکات. ورێنەی نەخۆشێک نا، بەڵکو چەماندنەوەی زمان بۆ ئاستێکی دی، زمان ئەو ئاسنە گەرمبووەوەیە، کە شاعیر بە کەیفی خۆی دەیچەمێنێتەوە، پاشانیش کە سارد دەبێتە شیکلی سەیر و سەمەرەیان وەرگرتووە. هەوڵدانی ماسی بۆ حەوزی شووشە، بە هەوڵدانی وشەیەک ناکات بۆ ناو رستە؟ :

ماسی هەڵدەدەمە ناو حەوزی شووشە

هەندێ جاریش بەرانبەر بە وێنەی سوریالیئاسا خوێنەر تووشی حەپەسان دەبێت, چونکە ئەم ئەکرۆپاتکردنەوە دەگەیەنێتە ئاستێک، کە رەنگە دوا سنووری خەیاڵ بێت. خوێنەری کەمخەیاڵ تەواو بێزار دەکات.

دەمی بە قاقبقابی ئاسوودەیی گەرم کرد

یان

پێغەمبەران لە شەرمی ڕووناکیدا مردن

شاعیر دەستەواژە ئاینییەکان، ئاماژەکردن بۆ پیاوچاکان و پێغەمبەران و ئەدەواتی بواری پیرۆز بەکار دەهێنێت، لە پێناو هەڵگەڕانەوە، یان لە پێناو ئاراستەیەکی دیکە بەکاریان دەهێنێتەوە، یان ئەوەتا زمان دەبەستێتەوە بۆ زەمانێکی دێرین، زەمانێکی بەسەرچوو و لە ژێر لێوەوە بە خوێنەر بڵێت ئەم دەقانە رەگوڕیشەیان هەیە. لەم هاوکێشەیەدا، ئینسان وەکو یەکەم کائین و یەکەم بوونەوەر و یەکەم بەرجەستە دێتە پێشەوە. ئینسان کائینێک نییە لە گۆڕانکارییە سروشتییە دێرینەوەکانەوە هاتبێتە کایەوە، بەڵکو سەرەتا ئەو دروست دەبێت، ئینجا رەگەزە بۆ ئەژمارەکانی سروشت دروست دەبن. ئەم دیدە ئاماژە بۆ تێرمی (ئیومانیسم) دەکات و

لە هەمان کاتیشدا رەگەزێکی ئۆرگانیکی دەقی سەباح رەنجدەرە.

ئاسمان لە دەمودووی هەور
پێش ئەوەی ببێتە‌
باران یان بەفر
تەرزە یان شەختە
ئێمەی دروست کرد

زۆر رەگەزی دیکە هەن دەکرێت هەڵوێستەیان لەسەر بکرێن و بهێنرێنە زمان. خوێنەر دەتوانیت لە تێرمی (گەرم) بڕوانێت و لە سیاقە جیاوازەکانی وردبێتەوە. چۆن ئەم موفرەدەیە تێکهەڵکێشی وێنەی شیعری دەبێت و رەگورێشەکانی لە قووڵایی چ خاکێکدا، تەڕیی و گەرمایی دەقۆزنەوە. خوێنەر, یان توێژەر دەتوانێت لەسەر چەند رەگەزی دیکە بگیرسێتەوە و زیاتر پەی بە دونیا شیعری شاعیر بەرێت, بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە، ئەو جیا دەنووسێت و باجی ئەم جیانووسینەش دیارە.